

УДК: 821.161.2-311.6.09 Д.ГУМЕННА «ЗОЛОТИЙ ПЛУГ»
DOI: 10.31891/2415-7929-2021-21-15

НИКИТОВА І. І.

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ХУДОЖНЯ МОДЕЛЬ «ВІДРОДЖЕННЯ» ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В РОМАНІ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ «ЗОЛОТИЙ ПЛУГ»

У статті розглянуто проблему історичних процесів в Україні, систематизацію наукових підходів до пізнання історії України. З'ясовано, що в романі «Золотий плуг» Докії Гуменної розкрито визначальні параметри зображення людини і світу. В статті також стисло висвітлено рецепцію історичної романістики в сучасній науці про літературу. Аналізований роман створено у двоплощинності – раціональної філософії та історіософії, коли авторка вустами персонажів іноді розмірковує про історичні процеси та укоріненість людини в трансцендентну основу сакрального світу. Доведено, що письменниця художніми засобами відтворила історичні події минувшини з проєкцією на сучасність, порушивши актуальні проблем національного внутрішнього світу головних героїв. Обравши за основу історичне тло, прозаїк у такий спосіб відкриває перспективу для самопізнання національного духу. Літературна праця Докії Гуменної, її історична проза з українською тематикою гідно вписана у світові культурно-історичні процеси.

Ключові слова: роман, історичні процеси, ідея, проблема, тема, історична пам'ять, історіософія, літературний персонаж.

NIKITOVA I. I.

Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

ARTISTIC MODEL OF “REVIVAL” OF HISTORICAL MEMORY IN THE NOVEL OF DOKIIA HUMENNNA “THE GOLDEN PLOW”

The article considers the problem of historical processes in Ukraine, systematization of scientific approaches to knowledge of the history of Ukraine. It has been found out that in the novel "The Golden Plow" by Dokiia Humenna the defining parameters of the image of a person and the world are revealed. The article also briefly covers the reception of historical novels in the modern science of literature. The analyzed novel is created in two planes - rational philosophy and historiosophy, when the author through the mouths of the characters sometimes reflects on historical processes and the rootedness of a person in the transcendent basis of the sacred world. It is proved that the writer by artistic means recreated the historical events of the past with a projection on the present, raising current issues of the national inner world of the main characters. Having chosen the historical background as a basis, the prose writer thus opened a perspective for self-knowledge of the national spirit. Dokiia Humenna's literary work, her historical prose with Ukrainian themes is well inscribed in the world cultural and historical processes.

D. Humenna's historiosophical novel "The Golden Plow" violates the idea of leveling the creative personality in a totalitarian one-party state. It has been revealed that young researchers of the past Haina and Mykola are under the influence of the energy of searching for Slavic roots. The artistic model of the "revival" of historical memory is reproduced by the author in the image of the searcher Mykola Madii. Having read in Herodotus's "History" the name of Prince Madius, the scientist decided to deepen and improve his knowledge of the Scythian state, which, according to Herodotus, stretched from the Danube to the Don and the same distance from the Black Sea coast to the north. The main idea of the work is embedded in the actions and thoughts of the characters - to love their homeland, to hold fast to the mother country, their family and people. D. Humenna's individual comprehends the process of self-realization of a new generation of intellectuals. The researchers, despite the official prohibition on choosing the topic of their dissertation on Ukraine's past, still remain true to their idea, and have become even stronger on the basis of national identity. The central characters in their soul prefer to live in the ideal independent Ukraine, where creativity will grow into joy, where the man of labor, the state and the Universe will form a solid foundation on which will stand a monument to the creator of Good and Justice on earth.

Key Words: novel, historical processes, idea, problem, theme, historical memory, historiosophy, literary character.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття в Україні сформувалась нова генерація дослідників-літературознавців, які за основу студій брали художні та документальні твори діаспорних письменників. Цьому посприяли процеси демократизації суспільства після проголошення незалежності нашої держави. Зрозуміло, що за часів домінування в СРСР естетики соціалістичного реалізму, українська література в діаспорі та її автори були під суворою забороною. Тому повернення в науковий обіг заборонених й призабутих імен можна назвати духовним відродженням, національним пробудженням, адже раніше художні тексти перебували під знаком табу. Відтак актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю визначення місця творчості Докії Гуменної у спектрі художніх тенденцій другої половини ХХ століття, що жила в атмосфері свободи в полікультурному середовищі вільного світу.

Аналіз останніх джерел. Після тривалого замовчування письменниці її ім'я для читачів України в 1990 році першим відкрив професор Анатолій Погрібний, який тоді побував у Нью-Йорку, відвідав квартиру Докії Гуменної і був вражений великим творчим набуток нашої землячки. Згодом письменниця на адресу науковця надіслала кілька посилок своїх творів, вони посприяли автору написати розлогу розвідку «Повернення Докії Гуменної», що була надрукована 1994 року в хрестомактії «Українське слово» [6]. Слідом за таким поверненням з'явилися літературознавчі дослідження П. Сороки, Т. Лопушан, В. Мельника, М. Мушинки, В. Мацька, Т. Николюк, О. Коломієць. Естетичні символи у творах Д. Гуменної стали

предметом дисертаційного дослідження О. Філіпенко [7], Т. Швець проаналізувала й систематизувала функціональність щоденника письменниці під оглядом творчо-психологічного феномену, виявлення через текст основної світоглядної позиції Докії Гуменної, аналітичного осмислення типологічної та жанрової своєрідності нефікційної прози [8].

Мета статті – відстежити в образі центрального персонажа Миколи Мадія художні концепти «відродження» історичної пам'яті, розкрити майстерність творення Докією Гуменною в романі «Золотий плуг» художнього світу прадавньої України.

Виклад основного матеріалу. Композиція роману написана вправною жіночою рукою з доцільним поєднанням в прозотексті важливих компонентів, обрамлених цілісністю естетично-художнього полотна, яке репрезентовано відповідно до задуму авторки, її світоглядної позиції, жанрового канону і, найголовніше, з неодмінною орієнтацією прозового твору на реципієнта. В експозиції йдеться про студента-історика останнього курсу Київського університету Миколу Мадія, який закінчує навчання й захоплюється археологією. Однак авторка відкриває секрет, розкодовуючи походження прізвища студента, адже «Мадій, скитський ватаг, що завоював Ніневію 614 року до нашої ери... Вже сама пікантність такого співставлення приваблює» [1, с. 9]. Гортаючи сторінки Геродотової «Історії» й прочитавши там своє прізвище, «предок»-Мадій не на жарт зацікавив Миколу. І постали в його уяві «образи України двох з половиною тисяч років тому, якісь дивні звичаї людей, що могли бути й нашими предками, що справді жили на цій самій землі, їли з неї хліб і пили з її рік воду» [1, с. 9]. Отакою має бути його дипломна робота.

Прозаїк в художню структуру тексту «вмонтовує» міфологічні образи, символічні сегменти (бик-сонце, арії, бог Ай, Ярило), фольклор – прислів'я та приказки, наукові концепції про походження слов'ян, культуру праукраїнців, – що наближає читача до правдивого відтворення образу давньої України, колориту дохристиянської доби. Головні герої роману Микола Мадій і Гаїна Сай – дослідники-романтики. В образі студентки прочитується автобіографічність, психосвіт авторки, особливо у тих позиціях, коли детально описує персонажів із всеосяжним кругозором, які заглиблені в історичну проблематику. Гаїна Сай «кінчала в одному році з ним літературний факультет, але якщо Василь (однокурсник. – *І.Н.*) тепер завідує школою на Львівській (у Києві), то що нині робить вона?.. Ну, ще пам'ятає, що вона щось там надрукувала, щось із нею трапилось – неприємна історія... Чи то куркулька, чи то репресовані родичі...» [1, с. 24-25]. Автобіографічно-публіцистичні елементи прозоро постають на інших сторінках роману в діалогах, ліричних відступах. Історичні фрагменти буття етносу переливаються, мов у калейдоскопі. Авторка відсилає читача то до епохи Трипільської культури, то до Середньовіччя, то до наших днів. Останні увиразнюються у роздумах персонажа про сенс буття у світі абсурду, в якому Гаїна намагається «пройти непоміченою в світі з душею повного саява» [1, с. 46].

В уста персонажів авторка вкладає роздуми про дихотомію добро/зло: «Осілі аріяни, парфяни, мідяни – добро. Кочові степовики – зло. В цій доктрині перського філософа й пророка Заратустри знайшло своє завершення почуття родовитого перса Дарія, коли він вважав своїм святим ділом поборювати отой ворожий кочовий степ, що не давав спокійно дихнути. Як же ж! Увесь цивілізований світ лежить біля ніг перської імперії...» [1, с. 94]. Художню модель як постав світ Гуменна передає крізь ірраціональні концепти: «Тут у нас на Україні зродився й настоявся в довгі часи палеоліту міт цей, аж набрав рисункової форми... Це – філософія про те, як постав світ» (с. 150). Аріядна, уявно зазирнувши крізь товщу століть, подає власну теорію: «Мустьерець, що жив біля дніпрових порогів зо дві сотні тисяч років тому. Світ – це велика мати, – так собі думав цей мустьерець. А мати має в собі постійне й невичерпне джерело життя. З неї все виходить і в неї все вертається назад. І земля – мати. А печера – її лоно, повне вічного незнищеного запасу всього» [1, с. 151]. Часопросторовий вимір як художній хронотоп В. Мацько демонструє в аспекті історичної тріади вчора – сьогодні – завтра крізь естетико-ціннісні параметри, адже «головна героїня твору Гаїна Сай розмірковує не лише про реальну дійсність, а й людську духовність, про героїв-праукраїнців, які саможертвовно прагнули перебудувати світ, зробити його хоча б на крихітку кращим. Співставляючи «вчора»-«сьогодні», через просторові й часові виміри вона перекидає місток у «завтра» з вірою, що добро неодмінно переможе зло», – резюмує науковець [3, с. 136-137].

У сюжетній лінії авторка розкриває неспівмірні почуття молодих дослідників. Микола Гаїні подобається, але вона не наслідуються про таке відверто сказати молодому історикові, з думкою, що хлопець сам здогадається. До речі, Д. Гуменна була кумою літературознавця Г.Костюка, тримала до Христа сина Теодора. Незважаючи на приятелювання, науковець хоч і стримано, але зауважив, що тему прозаїк порушила не нову, вона вічна, хоча з «оригінальною композицією», де увиразнена «історія життя, діяльності і нездійсненого кохання двох молодих людей: початкуючої письменниці Гаїни Сай та студента-історика, а пізніше молодого науковця Миколи Мадія» [2, с. 68]. Тут можна не погодитись з Костюком щодо композиції і теми, бо все залежало від задуму. Авторка залишила інтригу, гру з читачем. У фіналі все ж таки Микола Мадій заговорив з Гаїною, вони зустрілись в бібліотеці. Він нерішуче підійшов до вікна, де сиділа дівчина. Тінь впала на книжку: «Гаїна підвела голову, глянула тямучо-невидуючо на заваду, потім обіллала Миколу потоками ясного погляду й поклала олівця. А що Микола ще й досі мовчав, то вона підбадьорливо запитала: – Ви до мене? Я Вас слухаю...» [1, с. 288]. Так, фінал кохання залишився відкритим. Але те, що вони зустрілись

і розговорились, то вже справа читача – домислити про взаємні почуття і подальшу долю молодих дослідників історії України.

У романі йдуть в парі дві тематичні лінії – людські почуття любові (не кохання) та занурення в дослідження праісторії України. Основоположною, звичайно, залишається історична тематика. Її письменниця повністю розкрила в образі Миколи Мадія, який заінтриговує читача своєю наполегливою думкою дослідження історичних джерел про давню Україну. Белетристична форма нарації сприяє авторці успішно реалізувати творчий задум. Нез'ясованим залишилося платонічне кохання і спроба до нього підійти впритул – це лише мотив для зближення однодумців, їхнього зацікавлення історіософською ідеєю в умовах бездержавності, тоталітарного суспільства. До здійснення пізнання історії України кожен з персонажів йде своїм шляхом. Образ Гаїни Сай чітко окреслив Г. Костюк, який хотів у ній бачити рішучу, незакомплексовану особистість, а вийшло навпаки: «Щось ніби плянує, ніби читає, ніби пише, але якихось відчутних наслідків не видно. Вона постійно скандує, що не може писати на замовлення, ідеологічно витримано. Але якщо вона справді талановита, якщо її мучить якась, хай тричі ідеологічно не витримана, але велика ідея, то вона мусіла б її відтворити [...] для себе, для свого сумління» [2, с. 69]. Однак рішучість її проявляється мовчки. Образ мовчання – проблема екзистенційна. Вільне утримування від комунікативної дії, від висловлювання характеризує індивіда, що свмотужки пізнає світ, вказує на внутрішнє переживання, самотність і відчуженість. Дослідник В. Малахов резюмує, що «мовчання є відсутністю або незадіяністю настанови на словесне, знакове, екзистенційне вираження та є духовною зосередженістю. О. Сливинський до характеристик мовчання зараховує комунікативність, антропологічність і семантичність, виділяючи еліптичне мовчання (нереалізація очікуваного) і мовчання мовленнєвого трансцендування (відкритість висловлювання до невимовного смислу) та три види замовчування — інтенційне (певного смислу), неінтенційне (невимовного) і репресивне» [5]. Гаїніне мовчання швидше всього належить до неінтенційного (невимовного) виду замовчування.

Микола Мадій – максималіст, оптиміст, він задумане намагається довести до логічного кінця. Завершує дипломну роботу про історію прадавніх епох, саме над прочитанням «Історії» Геродота натрапив на свого однофамільця, ватажка войовничих скитських орд князя Мадія, завойовника Мідії. Вражений від прочитаного, поставив перед собою серйозне завдання написати дисертацію на тему історії причорноморських скитів. Працюючи в науковій бібліотеці, креативно мислячий дослідник засиджується над книгами, скрупульозно збирає й опрацьовує наукову літературу. Про пізнання людиною світу, пошуку сенсу в житті німецький філософ К.Ясперс резюмував: «Життя людини як такої в світі визначається її зв'язком зі спогадами про минуле і з передбаченням майбутнього. Вона стає сама собою завдяки традиціям, що дають їй змогу заглянути в темні глибини свого походження, і жити, відчуваючи відповідальність за майбутнє своє і своїх близьких; занурена на довгий час в субстанцію своєї історичності, вона справді присутня у світі, що створений нею із отриманої спадщини» [9, с. 323].

Устами персонажа Д. Гуменна веде читача історичними сторінками Скитії (Скіфії), Трипілля. Глибокі історіософські роздуми Мадія, його гіпотези, припущення, коментарі порушують проблеми буття праслов'ян. Розповідь молодого дослідника про віднайдені скарги на Причорномор'ї підводять читача про нелегку долю прашчурів, складну історію Скитії. Нарация зростала по висхідній: зі збільшенням матеріалів і накопиченням інформації, набувала наукової форми й розповідь Миколи Мадія, цікава, з критичними коментарями щодо порушеної теми: «Вразила Миколу строкатість Скитії, а водночас і щось спільне – могили на всім просторі від Карпат до Кавказу. Вразило й трохи з пантелику збило те, що лісостеп був відгороджений від степу цілою системою укріплених городів. То що ж це, – Мадій, той, що воював у Ніневії, що збудував собі столицю Саккиз в Урарту, – не його предок? Він же таки, Микола Мадій, слов'янин, а слов'янство так начебто витворилось отам, у лісостепу, відгородженому від степу, та в лісах ...» [1, с. 193].

Українська діаспорна проза на історичну тематику приваблювала не лише Д. Гуменну, а й М. Лазорського, С. Любомирського, В. Бендера, С. Риндика, Ольгу Мак, І. Качуровського, О. Гай-Головка та інших письменників. Вона є самобутнім явищем в континуумі світового мистецького простору, увиразнюючи струнку лінію національної ідентичності. Історична епіка хоч і є художнім явищем, але водночас вона зберігає, використовує і пропагує попередній культурний досвід, є тим містком, що міцно пов'язує триєдиний час (минуле, теперішнє, майбутнє), єднає традиційну художню парадигму з сучасними естетичними смислами, що їх кожен читач розкодує відповідно до сформованого світогляду, інтенційного мислення. Історична проза ніколи не буває застарілою, вона завжди є затребуваною на читацькому ринку, йде в авангарді серед інших жанрів літератури і, як зауважує Р. Мовчан, продукує «початковий мімезис, сміливо й рішуче відновлює найважливіші природні начала і зв'язки» [4, с. 55].

Отже, у романі «Золотий плуг» Д. Гуменна розкрила й іншу точку зору: утиски і заборони в країні тоталітаризму, де чітко стежили за інакодумцями, без особливого дозволу спецслужб ніхто не смів захищати дисертацію, поступати в партію чи їхати за кордон. Художня модель «відродження» історичної пам'яті в добу існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік відбувалась напівдозовано, дослідники оглядалися на Кремль, на «старшого брата» з Росії, яка депеша надійде згори: можна чи не можна українцям відроджувати історичну пам'ять. Тому дипломник виправляє роботу відповідно до вимог марксо-ленінської методології: «Микола Мадій сидить удома, чорний, як туча. Люто він перегортає сторінки своєї злощасної праці й починає

її цитатами із Сталіна, – хай їдять! Старший брат? Навіть, якщо починати історію з Київської Русі, то Київ старший за Москву. Чорт з ними! «Старший брат...» [1, с. 49].

Миколу Мадія нитка Аріадни не довела до логічного шляху досягнення мети. Такий феномен відчув на собі, осмислив тоді, коли в Міністерстві освіти відмовили історіку затвердити тему дисертації: «Микола йде вестибюлем і несе важкий тягар свого приниження. Щойно там, під дверима кабінету наркома освіти, почув він, що його наукові аспірації – тільки мильна булька. І не з уст самого наркома, а лише наркомового секретаря. [...] Щоб знечудити чергову кінську дозу отрути, і йде він оце знов до своїх друзів-книжок, до книгозбірні, може там прийде до пам'яті» [1, с. 227]. Тут відчувається авторська симпатія на стороні головного персонажа, Д. Гуменна співчуває йому. Микола Мадій є тим літературним героєм, довкола якого розгортається фабула, він організує і закумульовує головну думку роману. Не зважаючи на усі перипетії долі, хлопець щасливий від такої праці, яка посприяла йому побувати в експедиції на півдні України в селі, неподалік якого було розташоване Кам'янське городище – ота свята українська земля, що сховала в собі і міцно тримає скитську культуру. Він тепер не покине творчу, пошукову роботу, до неї повернеться згодом, але неодмінно повернеться із щедрим багажем знань.

Висновки. Творча спадщина Д. Гуменної переважно одностороння. Її романи і повісті «Діти Чумацького шляху» (1948-51), «Велике цабе» (1952), «Хрещатий Яр» (1956), «Епізод із життя Європи Критської» (1957), «Минуле пливе в прийдешнє: Розповідь про Трипілля» (1978), «Небесний змії» (1982) та інші є складним розмаїттям художнього зображення місця української людини, її історичного існування на різних етапах з метою поглибленого розкриття історичного життя нашого народу від давніх епох аж до трагічних часів розкуркулення та репресій в ХХ столітті. Означена авторська позиція мала позитивну перспективу, її історична проза з українською тематикою гідно вписана у світові культурно-історичні процеси.

Історіософський роман «Золотий плуг» Д. Гуменної порушує ідею нівеляції творчої особистості в тоталітарній однопартійній державі. Молоді дослідники минувшини Гаїна і Микола перебувають під впливом енергії пошуків слов'янських пракоренів. Художня модель «відродження» історичної пам'яті відтворена авторкою в образі молодого пошуковця Миколи Мадія. Відчитавши в Геродотовій «Історії» прізвисько князя Мадія, дипломник вирішив поглибити, удосконалити свої знання про Скіфську державу, яка, за свідченням Геродота, простягалася від Дунаю до Дону та на таку ж відстань від узбережжя Чорного моря на північ. Основна ідея твору закладена у діях і помислах персонажів – любити рідний край, міцно триматися рідної землі, свого роду і народу. Індивід Д. Гуменної осягає процес самореалізації нового покоління інтелігенції. Дослідники попри офіційну заборону обирати тему дисертації про минуле України, все ж таки залишаються вірними своїй ідеї, ще міцніше стали на ґрунт національної ідентичності. Центральні персонажі в душі воліють жити в ідеальній незалежній Україні, в якій творчість переросте в радість, де людина праці, держава та Універсум становитимуть міцний фундамент, на якому стоятиме монумент творцю Добра і Справедливості на землі.

Література

1. Гуменна Д. Золотий плуг : роман. Нью-Йорк : Об'єднання українських письменників «Слово», 1968. 292 с.
2. Костюк Г. На перехрестях життя та історії (II): До 70-річчя життя і 50-річчя літературної діяльності Докії Гуменної. Сучасність. 1975. Ч. 4 (172). С. 50 – 75.
3. Мацько, В. П. Українська еміграційна проза ХХ століття : монографія. Хмельницький : Дерепи І. Ж., 2009. 388 с.
4. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі: монографія. Київ: ВД „Стилос”, 2008. 544 с.
5. Мовчанья. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>
6. Погрібний А. Повернення Докії Гуменної. Українське слово : хрестоматія укр. літ. та літ. критики ХХ ст. : у 3 кн. Київ: Рось, 1994. Кн. 2. С. 444 – 453.
7. Філіпенко О.І. Естетичні функції символів у творчості Докії Гуменної : дис...канд. філол. наук.: 10.01.01 / Одеська національна академія харчових технологій; Тернопільський нац.пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Одеса, 2017. 203 с.
8. Швець, Т. В. Щоденник Докії Гуменної: типологія жанру, історико-літературний контекст : автореф. дис... канд. Філол. наук : 10.01.01 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2017. 19 с.
9. Ясперс К. Смысл и назначение истории : пер. с нем. Москва: Политиздат, 1991. 527 с.

References

1. Gumenna D. Zoloty`j plug : roman. N`yu-York : Ob`yednannya ukrayins`ky`x py`s`menny`kiv «Slovo», 1968. 292 s.
2. Kostyuk G. Na perexrestyax zhy`ttya ta istoriyi (II): Do 70-richchya zhy`ttya i 50-richchya literaturnoyi diyal`nosti Dokiyyi Gumennoyi. Suchasnist`. 1975. Ch. 4 (172). S. 50 – 75.
3. Macz`ko, V. P. Ukrayins`ka emigracijna proza XX stolittya : monografiya. Xmel`ny`cz`ky`j : Derepa I. Zh., 2009. 388 s.

4. Movchan R. Ukrayins'kyj modernizm 1920-x: portret v istorychnomu inter'yeri: monografiya. Ky'yiv: VD „Sty'los", 2008. 544 s.
5. Movchannya. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>
6. Pogribnyj A. Povernennya Dokiya Gumennoyi. Ukrayins'ke slovo : xrestomatiya ukr. lit. ta lit. kry'ty'ky' XX st. : u 3 kn. Ky'yiv: Ros', 1994. Kn. 2. S. 444 – 453.
7. Filipenko O.I. Estetychni funkciyi sy'mvoliv u tvorchosti Dokiya Gumennoyi : dy'c...kand. filol. nauk.: 10.01.01 / Odes'ka nacional'na akademiya xarchovy'x tehnologij; Ternopil's'kyj nacz.ped. un-t im. V. Gnatyuka. Odesa, 2017. 203 s.
8. Shvecz', T. V. Shhodenny'k Dokiya Gumennoyi: ty'pologiya zhanru, istory'ko-literaturnyj kontekst : avtoref. dy's... kand. Filol. nauk : 10.01.01 / Ternopil's'kyj nacz. ped. un-t im. V. Gnatyuka. Ternopil', 2017. 19 s.
9. Yaspers K. Smysl y' naznachenye y'story'y' : per. s nem. Moskva: Poly'ty'zdat, 1991. 527 s.

Надійшла / Paper received: 29.03.2021 Надрукована / Paper Printed : 24.04.2021